

37. ДАХО. – Ф.Р-805. – Оп.1. – Спр.75.
 38. ДАВО. – Ф.Р-1311– Оп.1. – Спр.5.
 39. Міньковецькі вісті. – 1941. – 13 жовтня.
 40. Дунаєвцькі вісті. – 1942. – 21 лютого.
 41. ДАВО. – Ф.Р-1434. – Оп.2. – Спр.9.
 42. ДАХО. – Ф.Р-458. – Оп.1. – Спр.2.
 43. ДАХО. – Ф.Р-434. – Оп.1. – Спр.7.

Петрова А.И. ХАРАКТЕРНЕ ЧЕРТЫ И ОСОБЕННОСТИ ОККУПАЦИОННОГО РЕЖИМА В РЕЙХСКОМИССАРИАТЕ «УКРАИНА» (НА МАТЕРИАЛАХ ХМЕЛЬНИЦКОЙ И ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТЕЙ).

В статье рассматриваются характерные черты оккупационной политики фашистской Германии в Рейхскомиссариате «Украина» в годы Второй мировой войны. На основе документальных, литературных, архивных материалов исследованы особенности ее воплощения на территории восточного Подолья, а именно в Хмельницкой и Винницкой областях. Проанализирована динамика развития и методы воплощения оккупационной властью национальной, экономической, социальной, культурной политики.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Рейхскомиссариат «Украина», Подолье, оккупационный режим.

Petrova A.I. CHARACTERISTICS AND REGIMES FEATURES OCCUPATION IN REICHSCOMMISSARIAT В РЕЙХСКОМИССАРИАТЕ «УКРАИНА» «UKRAINE» (ON THE MATERIALS KHMELNYTSRY AND VINNITSIA).

The article deals with the characteristics of the occupation policies of Nazi Germany in Reichskommissariat «Ukraine» during the Second World War. On the basis of documentary, literary, archival materials to study specific features of its embodiment in those areas of the eastern Podolia, namely in the Khmelnytsky and Vinnitsa regions. The dynamics of development and methods embodiment of the occupying power of the national, the economic, social and cultural policies.

Keywords: World War II, the Reich Commissariat Ukraine, Podolya, occupation regime

УДК 94 (477) «1945/1955»: 37-058.237 (411.16)

О.А. Прохоренко

ВПЛИВ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ КАМПАНІЙ НА СТАНОВИЩЕ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ В УРСР (1945-1955 рр.)

У статті проаналізовано вплив політико-ідеологічних кампаній на становище науково-педагогічної інтелігенції єврейської національності в УРСР (1945-1955 рр.). З'ясовано, що вони позначилися значними деформаціями морально-психологічного стану професорсько-викладацького складу вищої школи УРСР.

Ключові слова: науково-педагогічна інтелігенція, ідеологічні кампанії, політико-адміністративний тиск, морально-психологічний стан, суспільні настрої.

В умовах утвердження України як демократичної та правової держави значно зріс інтерес громадськості до тих сторінок вітчизняної історії, які тривалий час не виправдано і незаслужено замовчувалися. Друга світова війна, тоталітарний режим, ідеологічний тиск та репресії відчутно вплинули на українське суспільство 1945–1955 рр. Постраждали всі народи, які проживали на теренах республіки, але найбільшого терору як з боку німецьких завойовників, так і радянських спецслужб зазнали українські євреї.

У радянський період усі матеріали, які мали будь-яку інформацію щодо впливу політико-ідеологічних кампаній на науково-педагогічну інтелігенцію єврейської національності в УРСР післявоєнного періоду, були засекречені. Активно вивчати «єврейське питання» науковці розпочали з утвердженням незалежності України. Саме з 1990-х рр. з'явилися перші фундаментальні роботи, автори яких намагалися об'єктивно розкрити складні та трагічні сторінки вітчизняної історії післявоєнного періоду. Ці праці справили значний вплив на наукове розуміння суті тоталітаризму та його впливу на населення єврейської національності.

Доля української інтелігенції та впливу на неї сталінського тоталітаризму опрацьована в працях В.Даниленка, Г.Касьянова, Ю.Шаповала та ін [1; 2; 3; 4].

Автор статті ставить за мету проаналізувати вплив політико-ідеологічних кампаній на науково-педагогічну інтелігенцію єврейської національності в УРСР у 1945-1955 рр.

Потрібно наголосити, що національне питання завжди входило у поле зору радянських спецслужб, а приналежність до тієї чи іншої національної ознаки надавала або привілеї, або відбирала будь-які права на існування. З початком Другої світової війни, складність «єврейське питання» полягала у тому, що воно потрапило у поле зору як німецької сторони, так і радянських спецслужб, а отже, єврейську інтелігенцію численні репресивні акції зачепили з двох сторін. Наприклад, уже 22 червня 1941 р. у районах, що мали стати ареною бойових дій або прифронтовою смугою, органи держбезпеки СРСР здійснили масові арешти «неблагонадійних». Військово-польові трибунали спішно виносили смертні вироки. Серед 15 тис. вбитих під час відступу Червоної армії в 1941 р., більшість осіб становили єврейські «інтелігенти», їх найчастіше розстрілювали без жодних формальностей, просто у тюремних підвалах та дворах, а також тисячі інших їхніх колег: освітан, інженерів, агрономів, лікарів, які були заарештовані й кинуті у табори беріівського відомства [5, с. 65-66].

Як показав аналіз документів, з особливою зневагою ставилися німці під час війни до науково-педагогічної інтелігенції єврейської національності. Слід наголосити, що німці, коли прийшли на радянські землі, вже заздалегідь мали списки населення, яке потрібно було знищити в першу чергу. А.Гітлер обстоював думку, що вся інтелігенція, а особливо єврейської національності, має бути винищена. Так, професор Ф.Гроєр, якому випадково вдалося уникнути смерті, повідомив: «Коли 3 липня 1941 р. о 12 годині ночі мене заарештували і посадили на вантажну автомашину, там вже були професори Грек, Бой-Желенський та ін. Нас повезли у дім «Бурса Абрагамовичів». Ведучи нас по коридору, гестапівці знущались, штовхали прикладами гвинтівок, смикали за волосся. Коли мене завели до кімнати допитів, один німецький офіцер підскочив до мене з кулаками і почав кричати: «Ти, собака проклята, служив більшовикам, я тебе вб'ю тут же, на місці» [6, с. 154].

Науково-педагогічній інтелігенції єврейської національності, кількість якої за роки Другої світової війни зменшилась більш ніж удвічі, хотілось вірити, що після війни відбудеться налагодження життя, а їх стражданням буде покладено край. Але після війни, поневіряння науково-педагогічної інтелігенції єврейської національності не закінчились, а навпаки посилились. Радянські пропагандистські кампанії мали загальносоюзний характер. Вони розроблялися згідно з вказівками ЦК ВКП(б), спускалися до республіканського керівництва, яке, в свою чергу, розробляло постанови і рішення, що їх мали чітко виконувати обласні партійні організації.

Й.Сталін досить часто у своїх численних доповідях наголошував, що головна сила в СРСР є велична великоросійська нація. На жаль, особи єврейської національності не потрапили до цієї категорії населення. У повоєнні роки становище євреїв у Радянському союзі значно погіршилось. Влітку 1946 р. відбувся пленум ЦК ВКП(б), на якому було визначено генеральну лінію партії на післявоєнний період і ухвалено низку постанов, було визначено курс на нову ідеологічну чистку, яка розгорнулася у другій половині 1946 р., після серпневого пленуму ЦК КП(б)У.

Радянська пропаганда вже через кілька років після війни створила новий образ ворога (замінивши переможену Німеччину) – США, як уособлення імперіалізму, що тепер був головним супротивником комунізму. Певна частина населення УРСР, насамперед науково-педагогічна інтелігенція, зуміла правильно оцінити події міжнародного життя. Наприклад, старший викладач педінституту м. Сталіно Гординська заявляла: «Міжнародне становище зараз чітко визначилось. Світ розділюється на дві ворожі частини: англо-саксів і комуністів...» [7, арк. 8].

З кінця 1948 р. було відкрито ще один шкідливий ухил – «космополітизм», який був одним з проявів «низькопоклонства перед Заходом». Саме в цьому році відбувся дипломатичний розрив Ізраїлю з Москвою і переорієнтація його на США. Космополітизм (грец. *Kosmopolites* – космополіт, громадянин світу) – ідеологія так званого світового громадянства. Ця кампанія за часом її проведення і задумами зіткнулася з іншою ідейно-політичною штормовою хвилею – з широкомасштабною антисемітською кампанією проти «безрідних космополітів». Заборона на контакти і шлюб радянських громадян з іноземцями стала першим антикосмополітичним заходом. У засобах масової інформації та на шпальтах газет ця кампанія

зображувалась як піклування партії й особисто Й.Сталіна про розвиток культури, недопущення поширення в країні псевдонаукових досліджень, формалістичних та інших антинародних течій у науці, низькопоклонницьких настроїв серед значної частини інтелігенції тощо.

Критика космополітизму швидко набула антисемітського характеру. Дослідник Н.Верт вважає, що кампанія була спрямована, в першу чергу, проти інтелігентів-євреїв, яких звинувачували в «антиросійському космополітизмі», «сіоністській діяльності в інтересах імперіалізму» [8, с. 345]. В цей час спостерігається велика кількість звільнень з ВНЗ УРСР саме викладачів єврейської національності. Наприклад, у 1949 р. був звільнений доцент М.Штейнберг, який працював в Київському інженерно-будівельному інституті. Зазвичай, у таких випадках звільнення відбувались з «розмитими» поясненнями. Офіційними причинами звільнення з роботи доцента М.Штейнберга стало пасивне ставлення до роботи, відсутність ідейно-виховного направлення, побутова і творча неохайність. Зокрема вказувалось: «...як художник-вихователь радянської молоді доцент М.Штейнберг себе не виправдав» [9, арк. 56]. Також було відсторонено від викладацької роботи М.Грайслера за те, що висловив думку, щодо діяльності викладачів іноземної мови, яку не слід пов'язувати з ідеологією [10, арк. 23].

Щодо «єврейського питання» М.Хрущов у своїх спогадах згадував: «Великим недоліком Сталіна було неприязне ставлення до єврейської нації. Він, як вождь і теоретик, у своїх працях і виступах не давав навіть натяку на це. Боронь Боже, коли б хтось послався на такі його висловлювання, від яких віддавало антисемітизмом. Зовсім все виглядало пристойно. Але коли у своєму колі йому доводилось говорити про якогось єврея, він завжди говорив з підкреслено утрируваною вимовою» [11, с. 76].

Сучасні дослідники вважають, що найгірша участь в ході антиєврейської кампанії випала на долю середнього і найбільшого в кількісному відношенні прошарку єврейської еліти – управлінців, журналістів, професури, інших представників творчої інтелігенції [12, с. 738]. Як показав аналіз архівних матеріалів, гоніння на євреїв було зведене мало не до рангу державної політики, хоча і ніхто не говорив про антисемітизм і в цілому кампанія проводилась, як «антикосмополітична» і виглядала складовою частиною боротьби з націоналізмом, основним напрямком ідеологічної обробки населення країни.

Партійні органи мали чітку вказівку: «У боротьбі з антипатріотичною групою космополітів, буржуазних націоналістів та інших диверсантів на ідеологічному фронті необхідно вести жорстоку, принципову лінію, іншого і бути не може» [13, арк. 30]. На думку деяких зарубіжних дослідників, атмосфера післявоєнного часу і кампанія у боротьбі з «космополітизмом» дали ідеальну можливість повністю розправитись з опонентами [14, с. 320].

Найбільш поширеними репресивними заходами щодо «космополітів» були моральні утиски, критика, звільнення з роботи, виключення з партії, заборона друкуватися. Таким чином позбувалися тих, хто не піддавався «перевихованню», а також підтримували страх в інших, спонукали їх прийняти правила гри, які були нав'язані владою. Представники партійних організацій безперервно вишукували реальних, потенційних чи вигаданих «ворогів» серед професорсько-викладацьких кадрів єврейської національності, що ставало приводом для масових звільнень з роботи. Аби усунути з науково-педагогічної роботи певного представника професорсько-викладацького складу, який не узгоджувався з основною лінією компартії, владні структури мали ряд розроблених кліше. Зазвичай, серед «розмитих» пояснень найчастіше використовувались такі: ідеологічна нестійкість або партійна недисциплінованість, недостатня ідейно-політична підготовка або політична безграмотність. Людина, охоплена відчаєм, проходила велику кількість різних кабінетів та інстанцій, щоб отримати роз'яснення, але здебільшого це не давало позитивних результатів. Після чого, як правило, цей життєвий «казус» залишався тавром при подальшому працевлаштуванні. На той час науково-педагогічна інтелігенція розуміла, що усунення від викладання з боку партійних структур перекреслює можливість у подальшому займатися цією роботою.

Якщо проаналізувати динаміку кількісного складу науково-педагогічної інтелігенції у післявоєнне десятиліття, то можна зробити висновок про цілеспрямовану кампанію проти педагогів єврейської національності. Боротьба з космополітизмом стала атакою на науково-педагогічну інтелігенцію єврейської національності, наступом на «єврейських буржуазних націоналістів». Науковці єврейської національності кваліфікувалися владою, як єврейські буржуазні націоналісти, які, нібито були агентами іноземних розвідок, які спільно з усесвітнім єврейством вели підірвну діяльність проти СРСР. Отже, інтелігенція єврейської національності

.....
 вже тільки за свою національну приналежність зараховувалась до розряду антипатріотів, а отже, – до державних злочинців, зрадників, ворогів народу, які підлягали суворому покаранню.

На думку автора, вивчення «єврейського питання» на сучасному етапі є дещо заідеологізованим і заполітизованим як з боку вітчизняних, так і з боку єврейських істориків. Саме тому автор зосередив головну увагу на формах, методах антиєврейського наступу влади серед інтелігенції, його особливостях і відмінностях у контексті політики вищої школи окресленого періоду. Загалом, наслідки репресій проти педагогів єврейської національності були вражаючими, було втрачено велику кількість видатних представників серед професорсько-викладацьких кадрів. Водночас, автор вважає, що проблема кількості засуджених та ув'язнених представників інтелігенції єврейської національності вимагає додаткового ретельного й виваженого дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція в 20-30-ті роки ХХ ст. – К., 1991. – 96 с.
2. Шаповал Ю. Людина і система (Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні). – К.: Інститут національних відносин і політології, 1994. – 272 с.
3. Шаповал Ю. Євреї на Україні // Дніпро. – 1998. – № 7.
4. Шаповал Ю. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні. – К.: Політвидав України, 1990. – 141 с.
5. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3 кн. – К.: Ін-т Іст. України НАН України. – Кн. 3. – 1994. – 158 с.
6. Історія української культури: Зб. мат. і док. / Упоряд.: Б.І. Білик, Ю.А.Горбань, Я.С.Калакура та ін.; за ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафічука. – К.: Вища школа, 2000. – 607 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГО України). – Ф 1. – Оп. 23. – Од. зб. 2842. – 58 Арк.
8. Верт Н. История советского государства. 1900-1991 / Пер. с фр. – М.: Прогресс-Академия, 1992. – С. 480.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 9547. – 98 арк.
10. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 9547. – 56 арк.
11. Мемуары Никиты Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. – 1991. – № 2/3 – С. 75–102.
12. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст. історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – 950 с.
13. ЦДАГО України. – Ф 1. – Оп. 70. – Спр. 1786. – 74 арк.
14. Хоскинг Дж. История Советского Союза. 1917-1991. – Смоленск: Русич, 2001. – 496 с.

Прохоренко О.А. ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИКО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ КАМПАНИЙ НА ПОЛОЖЕНИЕ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ЕВРЕЙСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОСТИ В УССР (1945-1955 гг.).

В статье проанализировано влияние политико-идеологических кампаний на положение научно-педагогической интеллигенции еврейской национальности в УССР (1945-1955 гг.). Выявлено, что они спровоцировали значительные деформации морально-психологического состояния профессорско-преподавательского состава высшей школы УССР.

Ключевые слова: научно-педагогическая интеллигенция, идеологические кампании, политико-административное давление, морально-психологическое состояние, общественные настроения.

Prokhorenko O.A. TO INFLUENCE OF THE IDEOLOGICAL CAMPAIGNS ON THE STATE OF THE SCIENTIFICALLY-PEDAGOGICAL INTELLIGENTSIA OF JEWISH NATIONALITY OF UKRAINE (1945-1955).

Special attention is given to the problem of influence the ideological campaigns of Ukraine to public moods of the scientific-pedagogical intelligentsia of Jewish nationality. The ideological campaigns of Ukraine during the second half of 40th – first half 50th years of XX century have made significant deformations on the moral – psychological condition of the the teachers of a higher school is established.

Key words: the scientific-pedagogical intelligentsia, ideological campaigns, political-administrative pressure, moral-psychological condition, public moods.